

Mennesket

I. Forudsætninger

Den politiske, økonomiske og sociale baggrund for nybruddet i renæssancen er opsummeret i indledningen (p. 7ff.). Hér vil vi først følge et par af de bevidsthedsskred, der fandt sted mod middelalderens slutning, og som blev optakt til renæssancen. I den sammenhæng kan man godt bruge ordet renæssance i en snæver betydning: *genfødt* blev nemlig på denne tid mennesket. Det enkelte menneske blev (gen)opdaget af tidens digtere og dermed synligt.

To holdninger til døden

Anledningen til senmiddelalderens livsoptagethed, enten som livsappetit eller livslede, var ofte – da som siden – dødens uafvendelighed, men ikke ens egen død: visheden herom førte enten til forventninger om frelse eller frygt for fortabelse. Derved blev synsfeltet forskubbet til efter livet; og følelser i den forbindelse var nøje fastlagt af kirkelige ritualer og billeddannelser (ill. 33). Den andens død derimod, den elskedes eller ægtefællens, og de deraf fødte savn, kunne hverken ritualer eller skræmmebilleder lempe eller legitimere.

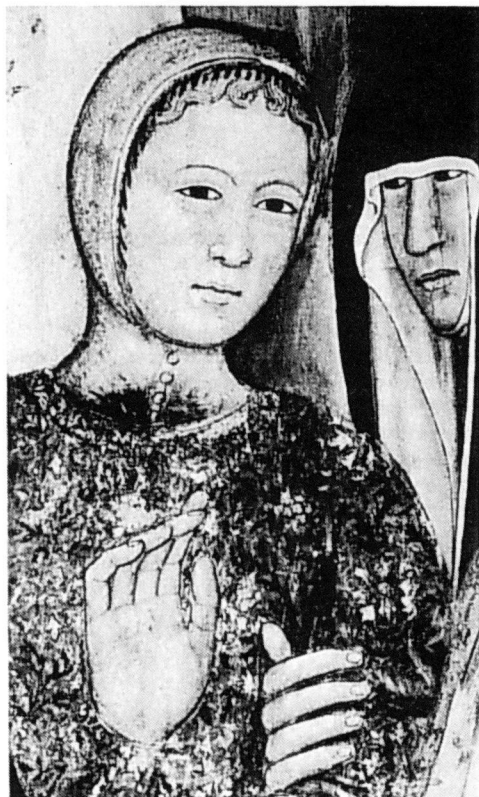
Og netop senmiddelalderens seje magtkampe (1100–1300) mellem pavestol og kejsermagt samt – ikke mindst – pestens, den sorte døds, hærgen medførte så mange og så meningsløse dødsfald, at middelalderens verdensorden blev absurd og det enkelte menneske fremmedgjort. Verdensordenen tildelte jo ethvert menneske sin faste plads og skæbne, men døden ramte både høj og lav – gejstlig og verdslig. Hvad betyder livet så, måtte det enkelte menneske spørge.

Livet blev *oplevet* som en bestandig flugt fra døden, fordi det af mange under krig og pest blev *levet* sådan. Det enkelte menneskes liv, der før ikke blev tillagt betydning, fordi »vi jo alle skal dø«, blev nu vigtigt og værdifuldt, fordi »alle« døde.

Vi skal se på to forskellige, hver for sig karakteristiske reaktioner på den andens død:

Opgør med Døden

I et bemærkelsesværdigt skrift fra kort efter år 1400, *Plovmanden og Døden*, der i afskrift nåede vid udbredelse i Mellemeuropa, går *Johannes fra Saaz*, der var stadsskriver i Böhmen, i rette med døden. Anledningen er, at pesten har berøvet ham hans elskede hustru. »Er min hustrus legeme kun støv, så lever hun dog bestandig for min tanke«, siger klageren til Døden. Men Døden svarer:

Ill. 32: Digteren Francesco Petrarca (1304–1374) regnes for den første betydende af renæssancens humanister p.g.a. hans optagethed af sig selv og af vilkårene for menneskeliv på jorden. Hans store kærlighed hed Laura, som han på afstand tilbad i en erotisk, livsbekræftende digtning; noget forhold blev der aldrig tale om. Hun er hér portrætteret af Andrea da Firenze i et hjørne af et freskomaleri (1365–67) i et kloster i Firenze som symbol på jordisk kærlighed. I en selvanalyse lader Petrarca en skriftefader sige: *Giv dig selv tilbage til dig selv!* Og om Laura siger han: *Hun har spoleret dit liv! Hun lokkede dig fra at elske skaberen til at elske hans skabning.* Og Petrarca protesterer ikke.

Som de senere renæssancehumanister forener han et aktivt samfundsliv med lærde studier og udgivervirksomhed vedr. de græske og latinske klassikere: »Jeg skriver for min egen fornøjelse; og mens jeg skriver taler jeg ivrigt med vore læremestre, på den eneste måde det nu engang er muligt for mig. . . Som det blotte syn af mine samtidige frastøder mig, tiltrækkes jeg af mindet om klassikerne og deres strålende bedrifter«.

En klog mand bør føle glæde, men ikke til overmål, eller smerte, men ikke ud over al måde, for det han enten vandt eller tabte. Men den lære følger ikke du! Den der beder os om råd, men ikke lyder vort råd, han er ikke et godt råd værd. Vort venskabelige ord er spildt på dig.

Men enten nu sandheden falder dig sød eller sur, så vil vi dog lægge den soleklart frem, høre den, hvem der vil: Din kortsynte forstand, dine stakkede tanker, dit hule hjerte vil gøre mere ud af mennesker, end deres evne er til. Du kan gøre med et menneske, hvad du vil, han bliver dog aldrig andet end hvad vi nu – med forlov af alle ærbare kvinder – vil sige dig ligeud: Mennesket avles i synd, næres i moders liv med urent og unævneligt slim; nøgent kommer det til verden, klæbrigt som en bikube, en ækel og uhumsk ting, en skarntønde, en ormesæk, et stinkende udhus, en skiden kloak, et rådnende ådsel, en kiste skimmel, en bundløs sæk, en hullet lomme, en vindsæk, et umætteligt gab, en ilde lugtende urinspand, et osende nødtørftskar, en sminket voksdukke, en leret røverkule, et kølekar der brænder i umættelig brunst, en lækkert lokkende madding! Hør det, hvem der vil! Ethvert fuldbåret menneske har ni huller i sin krop, fra dem går et udflod af uhumske ting, så ækle og så skidne, at intet så urent findes noget steds i verden. Aldrig så du et menneske så velskabt, at du ikke følte gru, om du ejede en los' øjne og kunne se gennem ham ind i hans indvolde. Og afklæd den skønneste kvinde for al den brogede pragt, hun lod sig sy, og du vil se en skamløs dukke, en hastigt sygnende blomst, et øjeblikks bedrag og en snarligt hensmuldrende jordklump. Vis mig den håndfuld skønhed der blev igen af alle de skønne kvinder, der levede for hundrede år siden – om de da ikke er malet på en væg – og jeg vil skænke dig kejserens krone!

Lad derfor elskov forgå, lad fare smerte, lad Rhinen gå sin gang som andre floder, du vise mand fra æselstad!

Klageren

Tvi dig, du lede skændegæst! I som myrder, smæder og vanærer selv de ædleste mennesker, Guds kæreste skabninger, og dermed forhåner I også Gud. Først nu forstår jeg, at I er intet uden løgn, og i paradiset er I ikke skabt, som I påstår. Thi kom I fra paradiset, så måtte I vide, at Gud har skabt alle mennesker og alle ting fuldkommen gode, og satte mennesket til herre over alle ting, på det at han må herske over Jordens dyr, himlens fugle, havets fisk og markens afgrøde, således som det også er fuldbragt. Var mennesket virkelig så ynkeligt, så ondt og så urent, som I siger, sandelig! så var Guds skabnings-værk hverken godt eller nyttigt. Havde Gud i sin højhed og almagt formet med sin hånd så uren og så uhumsk en menneskeklump, som I siger, sandelig! så var Gud en forsmædelig skaber. Og så stod også hint ord til skamme: at Gud skabte alle ting og mennesket over dem fuldkommen gode.

Spar jer nytteløse snak, o herre Død! I smæder Guds aller herligste skabning. Thi engle og djævle, kobold* og valrav* er ånder, som Gud holder sikkert i ave. Men mennesket er det allerypperste, det aller fortrinligste, det aller frieste skabningsværk af Gud. Gud skabte det i sit billede, som han selv i skabelsens første stund har sagt.

Hvilken mester har nogen tid skabt et så herligt, et så rigt udrustet værk, en så kunstfærdig lille kugle som et menneskeligt hovede? Det ejer evner så sindrige, som ingen dæmon kender til: I øjæblet er synets sans, det ubedrageligste vidne, mesterligt formet som et spejl, højt i den klare himmel ser det ind. I øret er den vidtrækkende høresans, afsluttet snildt ved en lille hudlap, med evne til at fange og skelne de talløse søde toner. I næsen findes lugtesansen, der sindrigt ånder ud og ind gennem to små huller og fornemmer med behag hver art mild og yndig duft. I munden er tænderne, der dag efter dag maler maden til næring, og tungens smækre blad forkynder hver dag menneskene en eller anden me-

Tekst 32: Johannes fra Saaz: Plovmanden og Døden.

Efter: Livsanskuelse gennem Tiderne. Middelalderen, Gyldendal 1956, p. 143-45.

Ill. 33: Dødedansen – et yndet motiv i senmiddelalderens kunst: Døden byder til dans uafhængig af stand. Den sociale satire gav muligvis samfundets bund en – ringe – trøst, men først og fremmest er budskabet, at døden er anonym og ikke kan trodses. Døden er ikke en magt, man kan protestere overfor og måske – med Guds hjælp – besejre. Døden er en livsskæbne, ikke en livsfjende. Træsnit fra Guyot Marchant: Danse macabre, 1485.

* bjergtrolde

* ondt væsen i fugleham

ning. Og smagen er en nydelsens prøvesten for enhver art mad. Derhos rummer hovedet hine tanker, der kommer dybt fra hjertet, og som giver mennesket magt til i et nu at nå så vidt ud, han vil. Helt op til guddommens væsen klatrer menneskets tanker og endog videre endnu. Og kun mennesket fik fornuftens ædle gave. Han alene har hin skønne legemsform, som ingen uden Gud evner at skabe den, og den er et gemme for alle sindrige ting, for al kunst, al videnskab, al visdom. Spar jer tale, herre Død! I er menneskenes fjende, og derfor ved I intet godt at sige om dem!

For Johannes fører den andens død, hér hustruens, til oprør mod den Herr Død, der ganske nøjagtigt – og underholdende – opsummerer den foragt, middelalderens jævne mennesker ofte mødte i kirke og på herregård. Og heroverfor fremfører klageren så, at mennesket er kronen på Guds skaberværk, det allerbedste og allerfrieste, skabt i Guds billede og udstyret med tankens evne, som mægter at nå helt op til guddommens væsen – og videre endnu. Og det gennem kunst og videnskab. Klarere kan renæssancens menneskesyn ikke formuleres – og det i en provinsby i noget nær en afkrog af verden og et halvt århundrede før renæssancetænkningens egentlige gennembrud i de internationale norditalienske bystater (sammenlign med Pico p. 50f.).

Men Johannes' betoning af menneskets værdighed i opgøret med døden er et enkeltindivids fiktive nødråb, ikke en programerklæring, fremsat i en kreds af ligesindede, der har midler og livsformer til at realisere opgøret her og nu, således som tilfældet var i Norditalien (p. 49ff.).